

MỐI QUAN HỆ CỦA THÀNH THỊ VÀ NÔNG THÔN TRONG QUÁ TRÌNH ĐÔ THỊ HÓA Ở NGHỆ AN

■ ThS. Nguyễn Thị Bình
Trường Đại học Sư phạm Kỹ thuật Vinh



Mối quan hệ nông thôn - đô thị chặt chẽ và liên tục trong quá trình phát triển
(Ảnh: Thị xã Hoàng Mai)

Nghệ An vẫn là địa phương mà nông thôn chiếm tỷ lệ lớn hơn nhiều so với thành thị cho dù đã và đang phát triển một hệ thống đô thị ngày càng dày đặc hơn gồm thành phố Vinh, các thị xã Cửa Lò, Hoàng Mai, Thái Hòa và một hệ thống thị trấn là trung tâm ở các huyện lỵ. Theo xu hướng phát triển và quy hoạch lâu dài thì càng ngày, tỷ lệ dân số thành thị sẽ tăng lên, các đô thị sẽ không ngừng được mở rộng và phát triển. Tuy nhiên, trong quá trình phát triển của đô thị, nông thôn vẫn giữ một vai trò quan trọng không chỉ bởi đây là địa bàn sinh sống chủ yếu của người dân mà còn là vì mối quan hệ giữa nông thôn và đô thị luôn gắn bó chặt chẽ với nhau. Trong quá trình đô thị hóa, nông thôn là địa bàn để các đô thị mở rộng, cũng là nơi để cung cấp nguồn lao động và nhiều nguồn lực khác cho đô thị. Ở chiều ngược lại, đô thị là các trung tâm thu hút và giải quyết việc làm cho nhiều lao động nông thôn. Mối quan hệ này ngày càng chặt chẽ và tạo ra tính liên tục nông thôn - đô thị trong quá trình phát triển.

1. Về khái niệm “Đô thị hóa”

Đô thị hóa (Urbanization) là một quy luật phổ biến trong quá trình phát triển kinh tế - xã hội của các quốc gia và vùng lãnh thổ trên thế giới. Đặc điểm và tốc độ của quá trình đô thị hóa ở mỗi quốc gia và vùng lãnh thổ khác nhau tùy thuộc vào các điều kiện tự nhiên, kinh tế - xã hội và văn hóa. Và những nhận thức về quá trình đô thị hóa cũng không giống nhau. Vậy, quá trình đô thị hóa là gì?

Trong Từ điển Bách khoa Việt Nam xuất bản năm 1995 định nghĩa rằng: “Đô thị hóa là quá trình biến đổi và phân bố các lực lượng sản xuất, bố trí dân cư, những vùng không phải đô thị thành đô thị. Tiền đề cơ bản của đô thị hóa là sự phát triển của công nghiệp, thương mại, dịch vụ... thu hút nhiều nhân lực từ nông thôn đến sinh sống, làm việc, làm cho tỷ trọng dân cư ở các đô thị tăng nhanh” (Trung tâm biên soạn Từ điển Bách khoa Việt Nam năm 1995, trang 836-837). Định nghĩa này có vẻ hợp lý với trường hợp Việt Nam khi nó được tổng hợp từ thực tiễn nước ta để đưa ra. Nhưng vẫn chưa đầy đủ ví như ngoài sức hút và sự phát triển của đô thị (mà định nghĩa đã nêu) thì sự lan toả, mở rộng của lối sống đô thị, văn hóa đô thị tới các vùng không phải đô thị có phải là đô thị hóa không? Điều đó làm cho các nhà nghiên cứu về sau đã đưa ra nhiều định nghĩa khác nhau về đô thị hóa và tạo ra một sự đa dạng trong quá trình khái niệm hóa thuật ngữ này. Nhìn chung, hầu hết các nhà nghiên cứu đều thống nhất một cách hiểu về đô thị hóa rằng: Đô thị hóa là một quá trình chuyển đổi trên nhiều phương diện, trong đó quan trọng nhất là ba phương diện chính:

Về kinh tế: Kinh tế tự cung, tự cấp truyền thống bị phá vỡ, nền kinh tế thị trường phát triển ngày càng nhanh chóng, cơ cấu kinh tế thay đổi theo hướng tỷ trọng nông nghiệp giảm xuống và tỷ trọng các ngành phi nông nghiệp tăng lên. Năng suất lao động tăng nhanh.

Về xã hội: Xã hội nông thôn truyền thống bị biến

đổi, các yếu tố đô thị xâm nhập và phát triển, số nông dân thuần nông nghiệp ngày càng giảm, số công nhân, viên chức ngày càng tăng.

Về văn hóa: Lối sống nông thôn, văn minh nông nghiệp ngày càng thu hẹp lại cùng với sự bành trướng của lối sống đô thị, văn hóa thành thị và văn minh công nghiệp (hay sau đó là văn minh trí tuệ) ngày càng sâu rộng. Nó làm cho nhiều giá trị văn hóa truyền thống bị thay đổi.

2. Nông thôn là nền tảng để mở rộng không gian đô thị

Như đã trình bày ở trên, đô thị hóa là một quá trình chuyển đổi cả kinh tế, xã hội lẫn văn hóa, mà cụ thể hơn là phạm vi đến lối sống đô thị không ngừng được mở rộng ra các phía xung quanh. Như vậy, đô thị không tự hình thành mà là sự chuyển đổi từ nông thôn, chỉ ít là dựa vào nông thôn để mở rộng. Thế nên sự mở rộng của quá trình đô thị hóa cũng đồng nghĩa với sự thu hẹp của vùng nông thôn bên cạnh các đô thị. Nói cách khác, nông thôn chính là nền tảng cơ sở, là không gian để diễn ra quá trình đô thị hóa. Sự phát triển và mở rộng của đô thị cần dựa vào vùng nông thôn phụ cận nó. Đây cũng được gọi là quá trình đô thị hóa nông thôn hay đô thị hóa ngoại vi. Đây là hai khái niệm quan trọng để hiểu thêm về quá trình đô thị hóa.

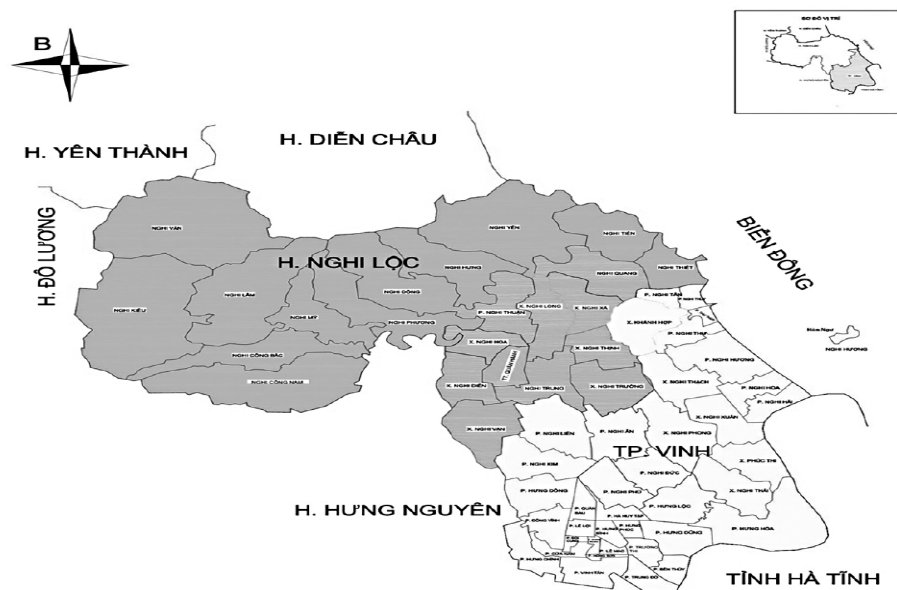
Ở Nghệ An, các đô thị chủ yếu mới hình thành. Đô thị lớn nhất và hình thành sớm là thành phố Vinh cũng có lịch sử phát triển gắn với sự mở rộng ra các khu vực nông thôn xung quanh. Trước đây, đô thị Vinh khá hẹp mà chủ yếu chỉ gồm phần trung tâm trước đây là

ba thị xã Vinh, Trường Thi và Bến Thủy được hợp nhất thời Pháp thuộc... Sau đó Vinh không ngừng được mở rộng ra vùng nông thôn ven cạnh và dần trở thành một thành phố trung tâm lớn. Tiếp theo gần đây là hàng loạt các xã xung quanh Vinh cũng dần trở thành đô thị với sự mở rộng của thành phố. Và theo quy hoạch mới nhất của thành phố Vinh thì sẽ sáp nhập một loạt các địa phương xung quanh, bao gồm toàn bộ thị xã Cửa Lò; toàn bộ thị trấn Quán Hành; toàn bộ các xã Nghi Xuân, Phúc Thọ, Nghi Thái, Nghi Phong, Nghi Thạch, Nghi Trường, Nghi Trung, Nghi Thịnh, Nghi Long, Nghi Khánh, Nghi Hợp, Nghi Vạn, Nghi Diên, Nghi Hoa, Nghi Thuận và một phần của xã Nghi Xá thuộc huyện Nghi Lộc; toàn bộ xã Hưng Tây; một phần của thị trấn Hưng Nguyên, các xã Hưng Lợi, Hưng Mỹ nằm phía Bắc của quốc lộ 1 tránh thành phố Vinh, xã Hưng Đạo ở phía Bắc của Quốc lộ 46 và Quốc lộ 1 đoạn tránh thành phố Vinh thuộc huyện Hưng Nguyên. Như vậy, rất nhiều xã thuộc diện quy hoạch sáp nhập vào thành phố Vinh là vùng nông thôn. Và chắc chắn, sau khi sáp nhập thì các địa phương này không ngừng được đô thị hóa mạnh mẽ với sự phát triển của thành phố Vinh. Nói một cách khác, đô thị không để ra nông thôn nhưng

nông thôn là cái nôi để ra đô thị. Và quá trình đô thị hóa nông thôn là một tất yếu trong sự phát triển theo hướng hiện đại hóa và toàn cầu hóa.

3. Đô thị là trung tâm để mở rộng sinh kế của nông dân

Nếu nông thôn là cơ sở nền tảng để các đô thị mở rộng không gian và phát triển mạnh mẽ, lan rộng ra hơn, thì sau khi hình thành, các đô thị trở thành trung tâm kinh tế, chính trị, văn hóa có sức hút mạnh mẽ để làm động lực cho sự phát triển nông thôn. Khi một đô thị hình thành và phát triển mạnh mẽ, nó sẽ trở thành trung tâm và tạo ra một động lực lớn cho vùng nông thôn phụ cận nó phát triển mạnh hơn. Đó là vai trò quan trọng của đô thị: trung tâm làm động lực phát triển cho cả địa phương và khu vực, thậm chí là quốc gia. Các thành phố lớn như Hà Nội, thành phố Hồ Chí Minh là những trung tâm có vai trò quan trọng cho sự phát triển của cả nước. Còn các thành phố như Vinh cũng là trung tâm tạo



Bản đồ của thành phố Vinh sau khi hoàn thành mở rộng địa giới hành chính

động lực phát triển cho toàn tỉnh và cả khu vực. Trong đó, tác động trực tiếp nhất là vùng nông thôn gần trung tâm. Đô thị trở thành nơi để mở rộng sinh kế cho những người nông dân vùng nông thôn. Bên cạnh đó còn nhiều vai trò khác nhau.

Một trong những vai trò quan trọng nhất là đô thị đã tạo không gian để thu hút nguồn lao động và tạo công ăn việc làm cho người dân của vùng nông thôn. Thực tế hiện nay có hàng vạn nông dân đang di cư đến thành phố Vinh để tìm kiếm việc làm và tăng thu nhập cho gia đình. Trung tâm thành phố Vinh với một hệ thống các ngành dịch vụ phát triển, cùng với đó là các khu công nghiệp, các cụm công nghiệp và hàng trăm xí nghiệp, công ty... là nơi để giải quyết nhu cầu việc làm cho hàng vạn lao động từ các vùng nông thôn trong tỉnh và các tỉnh bên cạnh. Các ngành nghề, doanh nghiệp ở đô thị cần một nguồn lao động dồi dào, làm việc tập trung với các trình độ khác nhau. Trong khi đó, nông thôn vốn lâu nay vẫn dư thừa lao động. Khi sản xuất nông nghiệp càng được hiện đại hóa, thì nhu cầu lao động càng giảm đi nên lao động dư thừa càng dư ra nhiều hơn. Vậy nên thị trường lao động xuất hiện và đô thị là thị trường cầu còn nông thôn là thị trường cung, gắn với nhau để đáp ứng nhu cầu lao động và việc làm cho cả hai phía, tạo nên động lực để phát triển. Việc làm ở đô thị cũng đa dạng cả về trình độ lẫn thời gian và cách thức làm việc. Bên cạnh những công việc mang tính cố định với yêu cầu trình độ chuyên môn cao thì còn những công việc khác gắn với các yêu cầu trình độ chuyên môn nhất định và cả hệ thống công việc dành cho lao động phổ thông không qua đào tạo. Thế nên, ngoài những lao động lành nghề làm việc dài hạn trong các công ty, doanh nghiệp, nhà máy, xí nghiệp, còn có những công việc chỉ yêu cầu sức khỏe và tự do về mặt thời gian để lao động từ nông thôn ra đô thị tìm kiếm. Và hiện nay, hàng vạn thanh niên từ các vùng quê đang tập trung về Vinh để tìm kiếm việc làm từ nhiều tổ chức, cơ quan, doanh nghiệp. Hay những người vùng phụ

cận di cư đến Vinh mưu sinh hàng ngày như những người bán hàng rong, những người cưỡi vện từ các xã phụ cận, những người làm thợ xây theo công trình trong một thời gian ngắn... Nhìn chung, sự phát triển của thành phố Vinh đã tạo ra một thị trường rộng lớn đáp ứng nhu cầu việc làm cho người dân vùng nông thôn. Qua đó giúp người dân mở rộng sinh kế và tăng thu nhập để cải thiện đời sống gia đình.

Không chỉ đáp ứng nhu cầu lao động để mở rộng sinh kế mà đô thị phát triển còn thúc đẩy nông thôn phát triển mạnh mẽ hơn trên nền tảng thúc đẩy sự luân chuyển mạnh mẽ của các dòng chảy hàng hóa. Các mạng lưới thương mại các sản phẩm công nghiệp, các sản phẩm thiết yếu được sản xuất ở các đô thị không ngừng mở rộng và cung cấp cho thị trường nông thôn một cách đầy đủ hơn. Từ thành phố Vinh, các hàng sản xuất thành lập các đại lý cấp huyện, thậm chí đến cấp xã, cung cấp hàng hóa về các địa phương, tạo tiền đề cho các thương nhân bán buôn bán lẻ đưa hàng về đến các thôn xóm gần xa, thậm chí đến các bản vùng cao, vùng sâu. Các mạng lưới thương mại từ đô thị không chỉ cung cấp một lượng hàng hóa khổng lồ với sự đa dạng về mẫu mã và phù hợp về giá cả để đáp ứng nhu cầu người dân, thông qua cạnh tranh không ngừng giảm giá thành để người dân được phép lựa chọn sao cho phù hợp với túi tiền của mình. Nhiều sản phẩm trước đây phải đến các thành phố, các thị xã mới có thể mua được thì nay người ta đưa về đến tận làng, xóm để phục vụ bà con. Cùng

với đó là chiều ngược lại, sự phát triển của đô thị cũng tạo ra thị trường thu hút các nông, lâm sản từ vùng nông thôn chảy về đô thị và tạo ra động lực cho sự phát triển của nhiều ngành kinh tế ở nông thôn. Nhiều đặc sản ở các địa phương trước đây vốn chỉ sử dụng trong không gian hẹp là địa phương đó và vài khu vực xung quanh thì nay trở thành hàng hóa có giá trị được luân chuyển về đô thị để bán với giá cao hơn. Điều này kích thích sự phát triển của các hoạt động kinh tế nông nghiệp, qua đó giúp cho người nông dân có thêm động lực để mở rộng làm ăn. Và những điều này, chúng ta dễ dàng nhận thấy không chỉ ở thành phố Vinh mà còn ở các thị xã, thị trấn trong tỉnh, đó đều là những trung tâm có vai trò quan trọng trong sự thúc đẩy phát triển vùng nông thôn Nghệ An hiện tại.

4. Tính liên tục giữa thành thị và nông thôn trong quá trình phát triển

Đô thị không tự nhiên mọc lên, nó xuất phát từ một điểm nào đó rồi dần hình thành và phát triển thành một trung tâm. Có thể điểm xuất phát đó là một vùng nông thôn, hoặc có thể là một khu vực không phải nông thôn nhưng cũng gắn với vùng nông thôn gần đó (trường hợp các cảng biển hay một thành trì được xây dựng mới chẳng hạn. Ban đầu nó không phải là nông thôn nhưng khi xây dựng rồi dần phát triển lên thì nó cũng có quan hệ với vùng nông thôn ven đó từ không gian đến các nguồn lực khác). Vậy nên, có thể nói nông thôn là không gian quan trọng ban đầu, là cơ sở nền tảng để hình thành và phát triển của đô thị. Đô thị không thể biệt lập mà luôn gắn liền với một vùng nông thôn nhất định. Và khi phát triển mạnh mẽ, đô thị trở thành một trung tâm tạo ra sức hút mạnh mẽ để thúc đẩy nông thôn phát triển. Đô thị và nông thôn luôn có mối quan hệ chặt chẽ với nhau, tạo tiền đề, động lực để cùng nhau phát triển. Theo dòng lịch sử, đô thị cũng gắn với những thăng trầm của nó. Một đô thị khi tàn lụi cũng có thể biến thành một vùng nông thôn. Và ngược lại, những vùng nông thôn có vị trí thuận lợi, có đủ nguồn lực cũng có thể được quy

hoạch phát triển, trở thành một đô thị sầm uất. Nông thôn và đô thị trong chiều dài lịch sử cũng có những thăng trầm, thay đổi và thậm chí hoán đổi với nhau. Đó cũng là tính liên tục của mối quan hệ nông thôn - đô thị.

Nhưng không phải lúc nào người ta cũng nhìn nhận được mối quan hệ này. Nhiều khi, sự chủ quan duy ý chí khiến người ta mong muốn tách bạch mối quan hệ giữa nông thôn và đô thị để hoạch định phát triển theo các con đường khác nhau. Như các quy hoạch phát triển đô thị thời bao cấp chẳng hạn. Nhà nước muốn xây dựng một đô thị hiện đại với những ngành công nghiệp nặng làm đòn bẩy để phát triển đất nước mà không quan tâm đến trình độ phát triển của vùng nông thôn bên cạnh. Vậy nên không thể tận dụng được các nguồn lực từ nông thôn, đặc biệt là nguồn lực con người. Nên đô thị không những bị hạn chế phát triển mà mặt nào đó cũng không thúc đẩy được sự phát triển của nông thôn. Hiện nay, mối quan hệ về nông thôn với đô thị đang được nhận thức lại và các quy hoạch phát triển đều hướng đến giải quyết sự cân bằng trong mối quan hệ đó. Sự phát triển của thành phố Vinh hay các đô thị khác cũng được gắn với các mối quan hệ với vùng nông thôn ven cạnh để tận dụng các nguồn lực một cách hợp lý trong quá trình phát triển. Và nó hứa hẹn về một khung cảnh hài hòa mà đô thị là trung tâm thu hút các nguồn lực ở nông thôn để phát triển, đồng thời cũng tạo động lực để giúp nông thôn phát triển ngày một hiện đại hơn./.